

Стылістычная функцыя знакаў прыпынку ў
літаратурна-мастацкім тэксце

Пунктуацыя, бяспрэчна, з'яўляецца важным сродкам афармлення пісьмовага маўлення. Знакі прыпынку падзяляюць тэкст на пэўныя часткі, тым самым даючы правільна разумець напісанае, лёгка і хутка чытаць. Тэксты са знакамі прыпынку арыентаваны на адназначнае, паступовае ўспрыняцце, чаго нельга сказаць пра тэксты без знакаў прыпынку, разуменне якіх можа быць поўнаасцю індывідуальным, а паступальнасць успрыняцця часта замяняецца цэласнасцю, асобныя элементы якой вылучыць бывае вельмі цяжка. Большасць даследчыкаў адзначае тры прынцыпы ўжывання знакаў прыпынку – *сэнсавы* (М.В. Ламаносаў, Ф.І. Буслаеў), *граматычны*, або *сінтаксічны* (Л. Зізаній, М. Грэч), *інтанацыйны* (М. Сматрыцкі, В. Вастокаў, Л. Шчэрба). А.І. Яфімаў дапускае магчымасць *стылістычнай* функцыі знакаў прыпынку і тлумачыць гэта тым, што “1) пры дапамозе іх [знакаў прыпынку. – В.С.] перадаюцца эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні слоў і выказаў; 2) спецыфічнае іх прымяненне адлюстроўвае своеасаблівасць пісьменніцкага выкладу, спосабы словаўжывання і пабудовы фразы; 3) у паэтычных творах (як і ў празаічных) яны вылучаюць рытма-меладычныя тыпы вымаўлення і раздзяляюць тэкст на часткі; 4) выступаючы ў сваёй асноўнай функцыі, знакі прыпынку афармляюць логіка-граматычныя адносіны паміж сказамі і часткамі сказаў” [1, с. 424]. Названыя функцыі пунктуацыйных знакаў ні ў якім разе не супярэчаць адна адной, а, наадварот, дапаўняюць, узмацняюць адна адну, падкрэсліваючы значымасць выдзеленай канструкцыі. Не трэба скідваць з рахунку яшчэ і тое, што адзін і той жа знак прыпынку ў розных кантэкстах можа мець розныя эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні, змяшчаць розную падтэкставую інфармацыю. Прааналізуем, напрыклад, ролю шматкроп'я ў апавесці У. Караткевіча “Чазенія”. Яно можа перадаваць:

1) Перарывістасць, нязвязнасць маўлення, уяўнасць таго, што адбываецца:

Нябесная праява абагнала іх і пачала акругла загінацца перад імі ўніз, як акіянскі вал.

... Ён схопіў жанчыну, панёс да замка. Ён не ведаў, што яны не паспеюць, што, у лепшым выпадку, дабяруцца да замкавай тэрасы над морам, адкуль ход у бункеры. Але ён бег. І ён узбег з ёю на тэрасу. І тут...

...Расселася рваным палотнішчам неба, схіліліся ў ім нейкія пагрозныя цені, і адтуль, як чорныя знічкі, як чорныя сляды трасірных куль, пацягнуліся на іх і на зямлю сляпуча вугальныя ніці.

Толькі пры далейшым прачытанні становіцца зразумелым сэнс такой нязвязнасці, фантастычнасці: аўтар апісвае сон галоўнага героя;

2) эмацыянальнасць, рэзкую зменлівасць настрою:

– *Жандарскі палкоўнік... Але ён быў харошы жандарскі палкоўнік... Добры жандарскі палкоўнік. Ён быў... – І выпаліў, нібы са стромы ўніз галавою кінуўся, нібы ведаў, што ўсё адно ніхто не паверыць: – Ён быў... закаханы ў Веру Фігнер.*

Роля шматкроп'я ў гэтым выпадку блізкая да парцэляцыі тым, што кожнае наступнае паведамленне далучаецца да папярэдняга без дадатковага абдумвання;

3) вылучэнне прадмета разважання:

“Кітабоі... І сапраўды, падобна. Адсюль, відаць, і скутасць у нязвыклых гарнітурах, і гэтыя вялізныя, як рыдлёўкі, лалоні рук. Каб ведаў – трохі падумаў бы, перш чым звязвацца”.

Пастаноўка шматкроп'я пасля сегментаванай адзінкі звяртае ўвагу на некаторую адарванасць разважання ад ходу апісаных падзей. Такая адарванасць падкрэсліваецца яшчэ абзацаваннем і вылучэннем у двукоссе;

4) размежаванне дыялагічнага і маналагічнага маўлення, павелічэнне паўзы паміж рэплікамі:

– *Васіль Паўлаў звоніць... Спаў ці што?*

– *А-а, Васіль... – з удаванай абыякавасцю сказаў ён. – Ды так, драмалася трохі...*

Ён даўно прывучыўся хаваць ад усіх свае кашмары. Ён саромеўся іх. Занадта часта яны патуталіся – усё розныя, – каб пра іх можна было расказваць.

5) размежаванне простае мовы, якой аформлены думкі героя, ад маналагічнага маўлення:

Ён пацішоў пад душ, але і там давялося хвілін дзесяць чакаць, пакуль вада зробіцца адносна халоднай. Стаяў пад яе струменямі, што хвасталі па грудзях, на плячах, галаве, і паступова адыходзіў, нібы вада, змываючы ліпкі пот, адначасова выбівала з душы змрочныя цені сну.

“Ах, як добра! Як хораша! Нават нічога, што давядзецца ісці ў марвакзал. Чым ужо аднаму абедаць, то лепей з Васілём...”

З Васілём Паўлавым, нядаўнім сваім прыяцелем, ён пазнаёміўся ў першы вечар па прыездзе сюды.

6) пераключэнне на іншага адрасата маўлення:

Кампанія нібы зліняла. Пасля бамбіза з удаванай паблажлівасцю сказаў:

– *Ды хадзем, хлопцы... – І звярнуўся да чалавечка: – Тваё ішчасце. Жыві.*

7) павелічэнне паўзы паміж адзінкамі маўлення, што набліжае да рэальнасці апісанне падзей:

Паразумела ўсміхнуліся сінія вочы:

– Ну, добра... А то вось яшчэ было... Падчас японскай акупацыі бацька мой выдаў сябе за нашчадка японца. Маўляў, выхадзень з поўдня Японіі, з вострава, здаецца, Акінасіма. Ад маці меў трохі ў форме вачэй і ў колеры аблічча. Зусім трохі, але ж у нейкім там накаленні – японец... Валодаў гэты японец мовамі: рускай, начаткамі кітайскай і карэйскай, як усе карэнныя, украінскай і яшчэ антыяпонскай... На нас працаваў...

8) недаказ, звязаны з рознымі стылістычнымі ўстаноўкамі: з немагчымасцю выказаць думку ў пэўнай сітуацыі, з нежаданнем назваць некаторыя рэчы сваімі імёнамі, з мэтай стварэння інтрыгі вакол пэўных падзей і інш. Недаказ можа быць звязаны і з аб’ектыўнымі прычынамі, калі рэпліка перарываецца словамі іншага чалавека:

– А дзед мой купіў сабе рабыню-яванку. Тут у той час было цяжка з жанчынамі. А ў Сімеонаўскі Коўш прыходзілі гаруснікі, джонкі, проста чаўны. Ён і купіў. Разам з вязкай бананаў і ракавінай-трыдакнай. Дагэтуль яны ў нас. То бок, бананы, вядома, яшчэ там з’елі...

– Хіба праваслаўным дазвалялася пасля рэформы мець рабоў?

Ніводнаму іншаму знаку прыпынку не ўласціва такая ступень мнагазначнасці, экспрэсіўнасці і стылістычнай афарбаванасці, як шматкроп’ю. Менавіта гэты знак прыпынку знаходзіць арыгінальнае выразненне ў індывідуальным стылі пісьменніка.

Некаторыя лінгвісты (у прыватнасці, Г.Н. Ключаў) прапануюць уключыць у сістэму знакаў прыпынку абзац [2, с. 13]. Сапраўды, абзац не проста перадае, а ўзмацняе эмацыянальна-экспрэсіўныя значэнні слоў; падзел тэксту на абзцы абумоўлены індывідуальным стылем пісьменніка; абзац сэнсава і візуальна падзяляе тэкст на лагічна звязаныя паміж сабой адрэзкі.

Паколькі ў апошні час некаторыя даследчыкі прапануюць разглядаць тэкст як прасторавае графічнае рашэнне, то для разумення сутнасці пунктуацыі прапануецца ўказваць на “супрацьпастаўленне графічнай прасторы, у якой яна дзейнічае” [3, с. 61]. У гэтых адносінах адрозніваюць пунктуацыю **слова**: дэфіс, апостаф, слэш (плашч_палатка, вераб’і, с/с – сельскі савет); **графічнага сказа**: коска (Параненай знясіленай птушкай павольна падплываў разам з тэўтонскаю вежаю Халадок да вала, які абаранялі ягоня баявыя сябры. Л. Дайнека. Меч князя Вячкі); **спалучэння сказаў**: кропка з наступным напісаннем вялікай літары (Неверагоднай цішынёй поўнілася неба і зямля. Але вось пайшоў, ціха залонаў па абгарэлай

траве, на чорных вугалях нетаропкі восеньскі дождж. Л. Дайнека. Меч князя Вячкі); **спалучэнне абзацаў** (працяжнікі):

– *Што будзе з намі заўтра, князь? – запытаўся ў Вячкі Якаў, які разам з усімі адбіваў наступ тэўтонаў. Вячка глянуў на яго, строга сказаў, варухнуўшы цёмнымі бровамі:*

– *Жыві тым, што ёсць. Прыспешваючы заўтрашні дзеньні дзень, мы набліжаем да сябе змрок магілы* (Л. Дайнека. Меч князя Вячкі).

У адпаведнасці з такім разуменнем сутнасці пунктуацыі І.Я. Кім прапаноўвае адзначаць наступныя функцыі знакаў прыпынку [3]: 1) **аддзялення**, прычым у гэтым выпадку маецца на ўвазе раздзяленне асобных сказаў, выдзяленне пэўных сінтаксічных канструкцый, размежаванне чужой і аўтарскай мовы; 2) **аб’яднання**: у такой ролі аўтар бачыць дэфіс, які злучае часткі складанага слова, і знак пераносу (гаворка ідзе пра злучэнне часткі слова ў канцы верхняга радка з часткай слова ў пачатку ніжняга радка); 3) **кантрасту**: гэтую функцыю выконвае двукоссе як знак размежавання аўтарскага і чужога маўлення (для аддзялення сінтаксічных адзінак у гэтым выпадку патрэбна падтрымка іншых знакаў прыпынку); 4) **выяўленчая**: сюды аўтар адносіць працяжнік, які абазначае напрамак у назвах аўтобусаў, цягнікоў, самалётаў і іншых транспартных сродкаў, прычым увага акцэнтуюцца на тое, што правільным будзе ставіць іменна працяжнік з прабеламі па абодвух баках, а не кароткі і беспрабелны дэфіс (цягнік “Магілёў – Мінск”); 5) **замышчальная** функцыя ўласціва для шматкроп’я, якое падразумвае недаказанае паведамленне; такую ж ролю можа выконваць працяжнік на месцы прапушчанага слова ў няпоўным сказе: *Ядрэйка навастрэў вушы, адным вокам пазіраючы на воя, другім – на Белавалода* (Л. Дайнека. След ваўкалака); 6) **супрацьпастаўлення**: такую функцыю выконвае слэш (экстралінгвістычныя і / ці інтралінгвістычныя фактары).

Такое размежаванне функцый пунктуацыйных знакаў пэўным чынам звязана з іх паходжаннем і структурай: больш складаны знак, які мае некалькі дыферэнцыйных прыкмет, звычайна абмежаваны ў выкананні акрэсленых функцый. Рознакіраванасць поглядаў на сутнасць пунктуацыі, з аднаго боку, спрыяе найбольш глыбокаму, дэтальнаму яе даследаванню, выяўленню новых, раней не заўважаных яе магчымасцей. З другога боку, ускладняецца вырашэнне суадноснасці пэўнага знака з пунктуацыйным: напрыклад, дэфіс, слэш можна лічыць знакам прыпынку толькі зыходзячы з прасторавага ўспрыняцця пунктуацыі. Узнікае таксама праблема варыянтнасці і спалучальнасці знакаў прыпынку, тым больш што імкненне да

візуалізацыі мастацкай творчасці некалькі змяняе падыход да адносна стабільнай, усталяванай сістэмы пунктуацыйных знакаў.

Літаратура

1. Ефимов, А.И. Стилистика художественной речи / А.И. Ефимов. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – 520 с.
2. Ключаў, Г.Н. Асновы і нормы сучаснай беларускай пунктуацыі / Г.Н. Ключаў. – Гродна : ГрДУ імя Я. Купалы, 1993. – 268 с.
3. Ким, И.Е. Пространственно-кинематическая концепция пунктуации / И.Е. Ким // Кириллица – латиница – гражданица: коллективная монография / Отв. ред. Т.В. Шмелева. – НовГУ имени Ярослава Мудрого. – Великий Новгород, 2009. – 340 с. – С. 53–64.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ